

— Ти у школі добре бився? — спитав Ваймз.

— Ні, ваша честь, але ніхто не міг мене обігнати на стоярдівці.

Ваймз засміявся.

— Ну, Кларенсе, коли національний гімн починається з «Прокидайтеся», очікуй неприємностей. Вас цьому не вчили в Патриція?

— Е-е-е... ні, ваша честь, — сказав Щелеп.

— Ну, ще дізнаєшся. Тоді продовжуй.

— Так, сер, — Щелеп прочистив горло. — Національний гімн Борогравії, — оголосив він вдруге.

— Прокидайтеся — *вбачте, ваша честь*, — сини
Батьківщини!

Не на часі пити сидр з кислих яблук.

Лісоруби, хапайтеся за сокири!

Фермери, знаряддям, яким раніше копали буряк,
рубайте опонента!

Зруйнуймо нескінченні хитрощі наших ворогів.

Ми у темряву, співаючи, маршируємо,

Проти всього світу зі зброєю йдемо,

Але бачимо золоте сяйво над гірськими вершинами!

Новий день — чудова величезна риба!

— Е-е-е, — сказав Ваймз. — Оцей останній рядок?..

— Це буквальный переклад, ваша честь, — сказав, нервуючись, Кларенс. — Це означає щось на кшталт «чудова можливість» або «сяйна винагорода», ваша честь.

— Коли ми на самоті, Кларенсе, достатньо казати «сер». «Ваша честь» — це таке, понти для місцевих, — Ваймз

відкинувся на спинку у незручному кріслі, спираючись підборіддям на руку, і потім скривився.

— Дві тисячі триста миль, — сказав він, змінюючи позу, — а на мітлі холодно, як би низько вони не летіли. А потім баржа, а потім карета... — він знову скривився. — Я читав ваш звіт. Думаєте, можливо, щоб ціла нація з глузду з'їхала?

Кларенс нервово сковтнув. Йому сказали, що він розмовляє з другою за впливовістю людиною в Анк-Морпорку, хоча сама ця людина, здавалося, цього не помічала. Його стіл у холодній кімнаті у вежі був хиткий — до вчорашнього дня він належав головному комендантові гарнізону Нек. Папери валялися на його подряпаній поверхні, та ще стосами були складені за кріслом Ваймза.

Як на Кларенса, і сам Ваймз не мав вигляд герцога. Він мав вигляд вартового, і ним насправді, як Кларенс розумів, він і був. Це ображало Кларенса Щелепа. По людях з верхівки має бути видно, хто вони такі.

— Це дуже... цікаве питання, сер, — сказав він. — Ви хочете сказати, що люди...

— Не люди, а народ, — сказав Ваймз. — Борогравія видається куку на муню, ну, з того, що я прочитав. Я очікую, що люди просто роблять, що можуть, і виховують собі діточок, за що і я би зараз радше взявся. Ти розумієш, про що я. Ти береш групу людей, що здаються такими само, як ми з тобою, але коли збираєш їх усіх до купи, то отримуєш щось на кшталт величезного навіженого маніяка з національними кордонами та гімном.

— Захоплива ідея, сер, — дипломатично сказав Кларенс.

Ваймз оглянув кімнату. Стіни були з голого каменю. Вікна були вузькі. Було з біса холодно, навіть у сонячний

день. Уся ця погана їжа, та тикання-микання, та погані ліжка... та ці подорожі у темряві, на гномських баржах їхніми таємними каналами під горами — тільки богам було відомо, яку хитру дипломатію лорд Ветінарі провернув заради цього, хоча Король Низин заборгував Ваймзові декілька послуг...

...все це заради холодного замку над холодною річкою між цими дурними країнами з їхньою дурною війною. Він знав, що хотів зробити. Якби це були люди, які товчуться в канаві, він би з ними впорався. Він зіштовхнув би їх головами і, можливо, запхав би на ніч у камери. Але не можна зіштовхнути між собою країни.

Ваймз підняв якийсь папірець, покрутив його в руках і знову кинув униз.

— До біса це, — сказав він. — Що тут взагалі коїться?

— Наскільки мені відомо, існує декілька осередків спротиву у деяких важкодосяжних місцях, але з ними розбираються. З практичної точки зору, Фортеця в наших руках. Це був розумний хід з вашого боку, ваша че... еее... сер.

Ваймз зітхнув.

— Ні, Кларенсе, це був старий і тупий хід. Це не мало спрацювати — заслати до фортеці чоловіків, перевдягнених у прачок. Заради Бога, троє з них мали вуса!

— Борогравійці досить... консервативні в цьому плані, сер. До речі, здається, у нас зомбі в нижніх склепах. Жахливі тварюки. Очевидно, багатьох борогравійських вищих офіцерів тримали там століттями.

— Серйозно? І що вони там зараз роблять?

Кларенс підняв брови.

— Хитаються там собі, сер, думаю. Стогнуть. Зомб'ячі справи. Щось, здається, їх там розворушило.

— Мабуть, ми, — сказав Ваймз. Він підвівся, пройшов впевнено через кімнату та відчинив великі важкі двері.

— Редже! — заволав він.

Через мить з'явився інший вартовий та відсалютував. У нього було сіре обличчя, і Кларенс не зміг не помітити, коли той салютував, що його пальці трималися на руці за допомогою швів.

— Ви знайомі з констеблем Шкарбаном, Кларенсе? — спитав бадьоро Ваймз. — Один із моїх підлеглих. Мертвий уже понад тридцять років і задоволений кожною хвилиною, еге ж, Редже?

— Все так, пане Ваймз, — сказав Редж і вишкірився, відкривши багато коричневих зубів.

— Там твої земляки внизу у підвалі, Редже.

— Ой, лишенько. Вештаються, так?

— Боюся, так, Редже.

— Я піду на пару слів із ними, — сказав Редж. Він знову відсалютував та промаршував геть із кімнати, ледве-ледве похитуючись.

— Земляки? Він... е-е-е... звідси? — спитав Щелеп, що встиг було збліднути.

— О, ні. *Невідкрита* країна, — сказав Ваймз. — Він мертвий. Однак, віддам йому належне, його це не зупинило. Ти ж не знав, що ми маємо зомбаків у Варті, Кларенсе?

— Е... ні, сер. Я не повертався до міста п'ять років, — він проковтнув слину. — Думаю, багато чого змінилося.

Жахливо змінилося, на думку Кларенса Щелепа. Робота консулом у Злобенії була легкою, що залишало йому багато часу для власних справ. А потім величезні семафорні вежі заблимали по всій долині, і раптом Анк-Морпорк опинився за годину звідси. До клацу лист міг іти до нього

з Анк-Морпорка понад два тижні, тож ніхто не переймався, якщо відповідь займала день чи два. Зараз люди чекають на відповідь вже за ніч. Він був задоволений, коли Борогравія зруйнувала декілька з цих мерзенних веж. А потім розверзлося пекло.

— У нас тут всілякі у Варті, — сказав Ваймз. — І нам вони до біса потрібні саме зараз, Кларенсе, поки Борогравія та Злобенія сваряться на вулицях через якусь стару сварку, що почалася тисячі років тому. Гірше за гномів із тролями! І все через те, що чиясь там пра-ще-лайннадцять-разів-прабабуся вдарила по пиці чийогось пра-ну-його-дядька! Борогравія та Злобенія навіть про кордон домовитися не можуть. Обрали собі річку, а та змінює русло щовесни. Раптом клац-вежі вже на борогравійській землі — чи то пак, у багнюці — і ці ідіоти спляють їх з релігійних причин.

— Е-е-е, не все так просто, сер, — сказав Щелеп.

— Я в курсі. Читав історію. Щорічні сутички зі Злобенією — це так, місцеві розваги. Борогравія воює з усіма. А чому?

— Національна пиха, сер.

— Чим пишатися? Вони ж нічого не мають! Є декілька шахт, і фермери вони непогані, але ж ані великої архітектури, ані бібліотек, ані знаменитих композиторів, ані дуже високих гір, ані чудових краєвидів. Про це місце можна сказати лише одне — такого більше ніде немає. Що такого *особливого* в Борогравії?

— Думаю, вона особлива, бо їхня. І, звісно, є ще Нугган, сер. Їхній бог. Я привіз вам копію «Книги Нуггана».

— Я погортав одну ще у місті, Щелепе, — сказав Ваймз. — Здалася досить дур...

— Це точно було застаріле видання. І, підозрюю, так далеко звідси воно й не могло бути новим. Ця копія

новіша, — сказав Щелеп, викладаючи невеличку, але товсту книгу на стіл.

— Новіша? Як це —новіша? — сказав Ваймз, спантеличений. — Священне Писання є... написаним. Це роби, цього не роби, сусідського вола не жадай...

— М-м-м... Нугган не зупиняється на досягнутому, сер. Він, е-е-е... оновлює. Переважно Гидоти, якщо чесно.

Ваймз взяв нову копію. Вона була помітно товстішою за ту, що він привіз із собою.

— Це зветься Живий Заповіт, — пояснив Щелеп. — Книги... ну, можна сказати, що вони «помирають», якщо вивести їх із Борогравії. До них більше не можна... щось додати. Найсвіжіші Гидоти наприкінці, сер, — додав він послужливо.

— Це свята книга з додатком?

— Саме так, сер.

— У швидкозшивачі?

— Саме так, сер. Люди додають порожні сторінки, і Гидоти... з'являються.

— Ви маєте на увазі, магічним шляхом?

— Напевно, я мав на увазі релігійним, сер.

Ваймз розгорнув сторінку навмання.

— Шоколад? — спитав він. — Йому не до вподоби шоколад?

— Так, сер. Це Гидота.

— Часник? Ну, я його теж не дуже люблю, тож справедливо... кішки?

— О, так. Він дуже не любить кішок, сер.

— Гноми? Ось тут сказано «Раса гномів, що поклоняються Золоту — це Гидота перед Нугганом!»! Він, мабуть, збожеволів. Що там сталося?

— О, гноми, що були тут, закрили свої шахти та зникли, ваша честь.

— Авжеж. Вони вміють розпізнати лихо, — сказав Ваймз. Він цього разу пропустив «вашу честь» повз вуха — Щелеп явно отримувал певне задоволення від розмови з герцогом.

Він погортав сторінки і зупинився:

— *Блакитний колір?*

— Правильно, сер.

— Що гидотного у блакитному кольорі? Це ж просто колір! *Небо ж блакитне!*

— Так, сер. Вірні нугганіти намагаються зараз на нього не дивитися. М-м-м... — Щелеп мав досвід дипломата. Деякі речі він не хотів казати прямо. — Нугган, сер... гм... він доволі... дратівливий, — впорався він.

— Дратівливий? — перепитав Ваймз. — *Дратівливий бог?* Він що, скаржить на галас від їхніх дітлахів? Він проти гучної музики після дев'ятої ввечері?

— Гм... ми тут отримуємо «Час Анк-Морпорка», сер, врешті-решт, і, е-е-е, я б сказав, е-е-е, що Нугган — він дуже схожий на, е-е-е, тих людей, що пишуть туди у колонку листів. Ви розумієте, сер. На тих, що підписуються «Розлучений з Анк-Морпорка».

— О, хочеш сказати, він *насправді* схиблений, — сказав Ваймз.

— О, ні, я б ніколи такого не сказав, сер, — поспіхом сказав Щелеп.

— І що з цим роблять священники?

— Мало що, сер. Думаю, вони заплющують очі на най... е-е-е... найекстремальніші Гидоти.

— Хочеш сказати, Нугганові не до вподоби гноми, кішки та блакитний колір, але є ще й божевільніші заповіді?

Щелеп ввічливо кашлянув.

— Та годі тобі, — простогнав Ваймз. — *Екстремальніші заповіді?*

— Устриці, сер. Він їх не любить. Але це не проблема, бо ніхто ніколи не бачив устрицю. О, а ще малюки. Вони йому також огидні.

— Я так розумію, люди тут все ще роблять дітей?

— О, так, ваша че... вибачте. Так, сер. Але вони відчують за це провину. Собаки, що гавкають — ось ще одна гидота. Сорочки з шістьма ґудзиками також. І сир. Е-е-е... складніших заповідей люди просто типу, е-е-е, *уникають*. Навіть священники вже не намагаються їх пояснювати.

— Ну так, я розумію чому. То ми тут маємо країну, що намагається жити за заповідями бога, який, як людям здається, може носити трусняки на голові. Йому не огидні труси?

— Ні, сер, — зітхнув Щелеп. — Але, мабуть, це питання часу.

— І як вони з цим живуть?

— У наш час люди моляться переважно Герцогині Аннаговії. Її ікони можна побачити в кожній домівці. Її називають Мала Матуся.

— А, так, Герцогиня. Я можу з нею побачитися?

— О, ніхто з нею не бачиться, сер. Ніхто, крім її слуг, не бачив її вже понад тридцять років. Чесно кажучи, сер, вона, можливо, вже померла.

— Лише можливо?

— Ніхто не знає напевно. Офіційна версія така, що вона у жалобі. Це досить сумно, сер. Молодий Герцог помер за тиждень після того, як вони одружилися. Гадаю, його роздер дикий кабан під час полювання. Вона

поїхала скорбіти у старий замок у Принц-Мармадюк-Пьотр-Альберт-Ганс-Бернгардт-Вільгельмсберзі та відтоді на людях не з'являлася. Офіційний портрет було написано, коли їй було, здається, десь сорок.

— Бездітна?

— Так, сер. З її смертю рід вимре.

— І вони їй моляться? Як богові?

Щелеп зітхнув:

— *Я ж писав* це в моєму звіті, сер. Королівська родина в Борогравії завжди мала статус майже богів, розумієте? Вони головують у церкві, а землероби моляться хоча б їм, сподіваючись, що ті замовлять слівце за них перед Нугганом. Вони як... живі святі. Небесні посередники. Чесно кажучи, так ці країни працюють у будь-якій справі. Якщо хочеш якогось результату, треба знати потрібних людей. І я вважаю, легше молитися комусь на картинці, ніж богові, якого ти й не бачиш.

Ваймз трохи посидів, дивлячись на консула. Коли він знов заговорив, він налякав того до чортиків.

— Хто успадкує? — спитав він.

— Сер?

— Продовжимо тему монархії, Щелепе. Якщо Герцогиня не на троні, то хто має там бути?

— Е-е-е, це неймовірно складно, сер, через змішані шлюби та різні юридичні системи, які, наприклад...

— На кого варто поставити гроші, пане Щелеп?

— Гм, принц Гайнрік Злобенський?

Щелепові на подив, Ваймз засміявся.

— І мені здається, йому дуже цікаво, як там тітонька. Це ж із ним я познайомився вранці, так? Не те щоб він мені сподобався.

— Але він друг Анк-Морпорка, — сказав Щелеп із докором. — Це ж було у моєму звіті. Освічений. Дуже зацікавлений у кладах. Має великі плани для своєї країни. Злобенці колись були нугганатиками, але він заборонив цю релігію, і, чесно кажучи, навряд чи хтось протестував. Він хоче, щоби Злобенія рухалась уперед. Він дуже захоплюється Анк-Морпорком.

— Так, знаю. Він видається майже таким навіженим, як і Нугган, — сказав Ваймз. — Гарзд, то ми зараз маємо витончену головоломку — утримати Гайнріка подалі. Як цим місцем взагалі керують?

— Не те щоб дуже сильно. Збирають потроху податки, ось майже і все. Думаємо, двір просто плине течією, ніби Герцогиня *все ще* жива. Єдине, що насправді працює — це армія.

— Чудово, а щодо вартових як? Вони всім потрібні. Вони хоча б щось справжнє роблять.

— Думаю, за дотриманням Нугганатичних законів слідкують неформальні громадянські об'єднання, — сказав Щелеп.

— О, боги. Пильноносі, підглядачі та нишпорки, — сказав Ваймз. Він підвівся та подивився у вузьке віконце на рівнину під ними. Була вже ніч. Багаття у ворожому таборі утворювали у темряві демонічні сузір'я.

— Тобі сказали, навіщо я тут, Кларенсе? — спитав він.

— Ні, сер. Мене проінструктували, що ви тут, гм, наглядатимете за усім. Принц Гайнрік цим не дуже задоволений.

— Ну, інтереси Анк-Морпорка — це інтереси всіх, хто любить грош... вибачте, тобто *громадські свободи*, — сказав Ваймз. — Ми не можемо миритися із країною, що